

خلوت و حریمیت شناخت تفاوت‌ها و شباهت‌های این دو مفهوم در معماری و شهرسازی

ندا امینی^{۱*}، هیرید نوروزیان پور^۲

^۱ کارشناسی ارشد معماری، دانشگاه تهران
^۲ کارشناسی ارشد معماری، دانشگاه تهران

تاریخ پذیرش: ۹۳/۳/۱

(تاریخ دریافت: ۹۲/۹/۱)

چکیده

انسان و ارتباط او با محیط اطرافش و سایر انسان‌ها همواره ذهن طراحان را به خود مشغول داشته است، اما به‌عنوان دانش «علوم محیطی و رفتاری» قدمتی بیش از چند دهه ندارد. تا به امروز نظریه‌ها و بحث‌های متنوعی از مؤلفه‌های مهم و تاثیرگذار بر انسان و ارتباطش با اجتماع مطرح شده است. «خلوت» و «حریمیت» دو مفهوم اساسی در این حوزه محسوب می‌شوند. اخیراً در بسیاری از پژوهش‌های انجام گرفته می‌بینیم که به هنگام ترجمه از زبان انگلیسی به فارسی، واژه «حریمیت» به‌عنوان معادلی برای واژه "privacy" و در کنار واژه «خلوت» به کار می‌رود. در حالی که در فرهنگ شرقی به‌خصوص فرهنگ ایرانی - اسلامی، این دو مفهوم در عین داشتن حوزه‌هایی هم‌پوشان، با یکدیگر تفاوت‌های مشخصی دارند. حریمیت علی‌رغم نادیده گرفته شدن، پیوندی بسیار ریشه‌ای و عمیق با فرهنگ، شخصیت و معماری ایرانیان دارد. نگرانی ناشی از یکی انگاشتن این دو مفهوم و کم‌رنگ شدن تدریجی مفهوم حریمیت در معماری معاصر ایران، ما را بر آن داشت تا در این پژوهش به تبیین مفهوم هر یک از این واژه‌ها پرداخته و با روشن کردن مرزها و اشتراکات‌شان به طراحان و معماران ایرانی هشدار دهیم که دچار اشتباه در مفهوم این دو واژه نشده و حریمیت را به سادگی فراموش نکنند. برای این منظور ابتدا به روش مطالعه کتابخانه‌ای، به واژه‌شناسی این لغات و سپس با مرور ادبیات موضوع، متون تاریخی و بررسی افکار و نظریه‌های موجود، به شکافتن هر چه بیش‌تر این دو مفهوم پرداختیم. سپس به روش مطالعه تطبیقی شباهت‌ها و تفاوت‌های این دو مفهوم را در تعدادی از مصادیق معماری بررسی کرده و در نهایت با نشان دادن تفاوت‌های ماهوی و بنیادین این دو مفهوم در معنا و کاربرد، به فعالان معماری و شهرسازی ایران نشان خواهیم داد که آن ویژگی‌ای که در معماری امروز ایران پررنگ‌تر از همیشه دیده می‌شود مفهوم خلوت است، نه حریمیت. استفاده از مفهوم بیگانه خلوت، در پی بی‌توجهی به اصول معماری ایرانی اسلامی در حال خدشه‌دار کردن و از بین بردن یکی از ویژگی‌های اصالت بخش معماری ما، یعنی «حریمیت»، است.

واژگان کلیدی: حریمیت، خلوت، فرهنگ ایرانی - اسلامی، معماری و شهرسازی و جوه اشتراک و افتراق.

در ذکر خدا و نفی خواطر و محادثه با حق چنانچه که غیر مجال نیابد.

خلوت خانه (خلوت سرا): جای آسایش، اتاق مخصوص، اتاق زن، شبستان، نماز خانه، مقام کمال ولایت که اتحاد محب و محبوب، عاشق و معشوق و نبی و ولی است.

خلوتگاه: خلوتگه، محل خلوت، انزوا برای عبادت و ریاضت و تقرب به معبود.

خلوت‌رو: ریاضت‌کش، درویش، آن که طالب خلوت است عبادت را.

خلوتی: منسوب به خلوت، گوشه‌نشین و مجرد (از ناظم الاطباء) و (ص نسبی).

بیش‌تر تحقیقات و مطالعاتی که حول مفهوم خلوت وجود دارند در منابع لاتین و در بین اندیشمندان و محققان علوم رفتاری بوده است. به همین دلیل بهتر است به تعریف لاتین کلمه خلوت نیز اشاره شود. در فرهنگ لغات لانگ من خلوت "privacy" چنین شده است ۱: امکان تنها بودن فرد و دیده و شنیده نشدن او توسط دیگران، آزاد بودن از توجه عموم. در لغت‌نامه آکسفورد نیز در تعریف این لغت آمده است ۲: حالتی که در آن دیگران فرد را ندیده و مزاحم او نمی‌شوند، دور بودن از توجه عموم.

روان‌شناسی محیط، خلوت را فرآیند تنظیم مرز میان افراد و تعیین‌کننده چگونگی تعامل فرد با دیگران معرفی می‌کند. ادوارد هال در تبیین مفاهیم خلوت و ازدحام، چهار نوع فاصله را در روابط میان افراد تعریف می‌کند و اذعان می‌دارد که نحوه همجواری‌ها در فرهنگ‌های مختلف متفاوت است. ایرون آلتمن (۱۹۷۵) مدلی مفهومی را پیشنهاد کرده است که در آن فضای شخصی و قلمروپایی، سازوکارهای اصلی دست یافتن به خلوت قلمداد شده‌اند (آلتمن، ۱۳۸۲). راپاپورت (۱۹۷۷) خلوت را توانایی افراد برای کنترل تعامل اجتماعی، حق انتخاب و امکان تعامل اجتماعی دلخواه تعریف کرده است (لنگ، ۱۳۸۸). وستین (۱۹۷۰) در تعریف خود از خلوت آن را به چهار دسته از عملکرد (تنهایی، قریابت و نزدیکی، گمنامی، خودداری یا توداری) طبقه‌بندی کرده است (آلتمن، ۱۳۸۲). نکته مشترک در این تعاریف از خلوت، کنترل افراد بر تعامل دبداری، شنیداری و بویایی خود با دیگران است (لنگ، ۱۳۸۸).

آلتمن در کتاب محیط و رفتار اجتماعی، خلوت را فرایندی دیالکتیکی می‌داند که هم با محدودیت تعامل سروکار دارد و هم در جست و جوی تعامل است. بنابر نظریه سنتی، خلوت عبارت است از قطع کردن رابطه خود با دیگران. اما او خلوت را نتیجه کنش متقابل نیروهای متضاد می‌داند و خلوت را فرایندی پویا و حائز نیروهایی می‌داند که فرد را به سوی میزان مشخصی از پذیرا شدن دیگران یا قطع رابطه با آن‌ها می‌راند که با توجه به زمان و موقعیت فرد شدت و ضعف پیدا می‌کند (آلتمن، ۱۳۸۲). نوع و میزان خلوت مطلوب به الگوهای جاری فعالیت، زمینه فرهنگی، شخصیت و انتظارات فردی وابسته است (لنگ، ۱۳۸۸) (تصویر شماره ۱).

از زمانی که به انسان و تعامل او با سایر انسان‌ها در محیط توجه شده، مفاهیم خلوت، ازدحام و روابط اجتماعی نیز مورد توجه طراحان قرار گرفته است. انسان موجودی بالقوه اجتماعی و نیازمند برقراری ارتباط با دیگر هموعان خود است و خلوت، سازوکار تنظیم مرز میان فرد و دیگران و به نوعی برقرار کننده تعادل در روابط میان افراد است. خلوت در معانی متفاوت و در دامنه وسیعی از مفاهیم به کار می‌رود و در فرهنگ‌های مختلف با معیارهای متفاوتی سنجیده می‌شود.

تا کنون تحقیقات زیادی در زمینه خلوت، حریمیت، فضای شخصی، حباب‌های شخصیتی و قلمروپایی انجام شده است. این رفتارها که نحوه تنظیم و کیفیت آن‌ها پایه و اساس برقراری ارتباطات بهنجار اجتماعی و یکی از ارکان اصلی تأمین‌کننده سلامت اجتماعی افراد جامعه است، تحت تأثیر مجموعه وسیعی از متغیرها است و از شخصی تا شخص دیگر و از فرهنگی تا فرهنگ دیگر متفاوت است.

در بسیاری از موارد در ترجمه‌های انجام شده از متون لاتین، از دو واژه خلوت و حریمیت در کنار هم و به‌عنوان معادل لغت "privacy" استفاده شده است. آن چه در این جا مورد پرسش قرار می‌گیرد این است که آیا به کار بردن واژه خلوت به همراه حریمیت - که مفهومی متفاوت از لغت خلوت دارد - در کنار هم و عموماً برای بیان یک مفهوم واحد استفاده درستی است یا خیر؟ یافتن پاسخ این پرسش مستلزم شناخت بیش‌تر این دو مفهوم و آگاهی بیش‌تر از حوزه‌های عملکرد هر کدام برای دریافت تفاوت‌ها، شباهت‌ها و همپوشانی‌های احتمالی معنایی آن‌هاست.

روش تحقیق

این پژوهش در حوزه ادبیات تطبیقی و به منظور شناخت و تفکیک دو مفهوم خلوت و حریمیت صورت گرفته است. بدین منظور ابتدا به ریشه‌یابی لغوی هر کدام از این مفاهیم پرداخته و تعاریف و نظریه‌های مربوط به هر کدام بیان شده است. سپس با بررسی نظریه‌های اندیشمندان حوزه علوم محیطی و رفتاری و مصادیق هر کدام در معماری و شهرسازی ایران و غرب تلاش شده است تا ماهیت و سازوکارهای دست‌یابی به آن‌ها به روشنی باز شناخته شود. در نهایت با مشخص شدن مرزها و حوزه‌های هر کدام، داده‌های به‌دست آمده طبقه‌بندی و در جدولی بیان شده است.

معنای لغوی خلوت و حریمیت

خلوت

در لغتنامه‌های فرهنگ جامع دهخدا، فرهنگ معین، فرهنگ آریانپور عمید، نوین و دانشنامه بریتانیکا برای خلوت واژه‌های مترادف زیر ارائه شده است:

خلوت: تنهایی گزیدن، تنها نشستن، تنهایی، انزوا، مجموعه‌ای است از مخالفت با نفس و ریاضت‌ها از کاستن خوراک و خواب و روزه گرفتن و کم سخن گفتن، ترک مخالفت با مردم و مداومت

حجاب: پرده، ستر، نقابی که زنان چهره خود را بدان بپوشانند، می‌گویند سید شریف جودی در تعریف حجاب می‌گوید: حجاب هر آن چیزی باشد که مطلوب تو را بپوشاند، یا صاحب کشف می‌گوید: هر چیزی که بین دو چیز مانع شود.

حرم: محدوده تحت تسلط. حرمت: ابرو، غیرت، احترام به آن چه که حفظ آن واجب بوده، حرام بودن، نهایت تعظیم و فروتنی در مقابل اوامر و نواهی است که موجب امتنان اوامر حق است، آن چه شکستن آن روا نباشد. احترام: اعزاز، تکریم، تعظیم، توقیر، مقام، منزلت و قدر، رتبت، شرف، بزرگی، عظمت-حرمت.

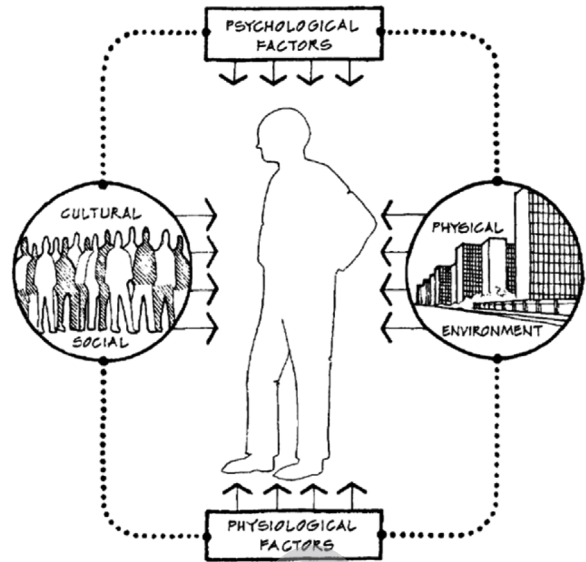
حرمت داشتن: محترم شمردن، حرمت دادن و مقام شناسی، آن که به ترتیب و منزلت هرکس رعایت حرمت کند، رعایت نپه کرده‌ها، پرهیز از ناروا و ضد حلال.

حریم: نپه شده، جلوگیری، ممنوع، احترام، توجه، رعایت، آن چه پیرامون خانه و عمارت بدان متعلق باشد، قلمرو ابرو، مکانی که حمایت و دفاع از آن واجب باشد، حریم، احرام، گرداگرد، حمایت، روبه‌رو، اطراف، بازداشتن از آن چه حرام شده است. حریم متوجه جایگاه شخصی است، هم حد راه رفتن را معلوم می‌دارد و هم مسیر قابل رفتن را روشن می‌کند؛ خصوصی، شخصی، داخلی و زندگی خصوصی افراد را در نظر می‌گیرد (پیشین).

حریم داشتن در حوزه کالبد فضایی متمرکز بر اصولی است که امنیت فضا را شکل خواهد داد و در حیطه معنایی ویژگی‌ای است که حرمت و ارزش را برای فضای معماری به ارمغان آورد؛ به گونه‌ای که فرد در آن به آرامش برسد (سیفیان و محمودی، ۱۳۸۶). در این زمینه و برای روشن‌تر شدن موضوع می‌توان به آیه ۸۰ سوره نحل اشاره کرد، در جایی که خداوند می‌فرماید: «...وَجَعَلَ لَكُم مِّنْ بُيُوتِكُمْ سَكَنًا»، خداوند از خانه‌هایتان جایی را برای آرامش شما قرار داد و از پوست چارپایان، خیمه‌هایی برای شما مقرر کرد تا در موقع استقرار و کوچ، سبک و قابل انتقال باشد و از پشم و کرک و موی آن‌ها اثاث زندگی و مایه تجارت قرار داد تا در حیات دنیوی از آن استفاده کنید (مکارم شیرازی، ۱۳۶۱). اشاره آیه شریفه معرفی بخشی از خانه به عنوان محل آرامش، تأکید بر شکل‌گیری فضا و قلمروهای محرم در کالبد خانه مسکونی است که این با توجه به شرایط عملکردی سایر ابنیه نیز قابل تعمیم است.

محرمیت در معماری ایرانی - اسلامی

هر فضا و کالبدی که انسان در آن سکونت گزیند، خواه و ناخواه نیازمند شکل‌گیری عرصه‌هایی محرم، مصون، امن و آرام است. لذا با توجه به لغت‌شناسی ریشه محرمیت (حَرَمَ) و آن چه عنوان گشت، در واقع فضایی را می‌توان فضای محرم دانست که از نظر کالبدی برای استفاده‌کننده دارای حریم، مصونیت و امنیت بوده و کیفیات فضایی آن به گونه‌ای باشد که آرامش و آسایش فرد را تأمین نماید. بنابراین می‌توان گفت، فضای محرم، فضایی است که شرایط مادی و معنوی را برای استفاده‌کننده به منظور حصول محرمیت در تمامی ابعاد مختلفش فراهم آورد (سیفیان و محمودی، ۱۳۸۶) (تصویر شماره ۲ و ۳).

تصویر شماره ۱: عوامل فیزیکی و روانی مؤثر بر خلوت، مأخذ: Moor.Gary.T, 1979

چرمایف و الکساندر نیز در کتاب عرصه‌های زندگی جمعی و زندگی خصوصی، نگرانی خود را در مورد از بین رفتن آرامش و خلوت انسان‌ها با ورود مدرنیته و مظاهر جدید تکنولوژیک به زندگی روزمره مردم ابراز کرده و به دنبال راهی تازه برای دستیابی دوباره به خلوت و آرامش زندگی گذشته انسان‌ها بوده‌اند (چرمایف و الکساندر، ۱۳۷۶). بنابراین، خلوت در رابطه بین فرد و گروه با مابقی افراد جامعه موضوعی قابل اهمیت است. خلوت و قلمروپایی (ساز و کاری برای تنظیم حریم بین خود و دیگران) از جمله عوامل مؤثر بر ادراک محیط هستند. این رفتارها در انسان عمومیت دارد و به ارضای نیازهای دیگری چون امنیت، خود شکوفایی و عزت نفس منجر می‌شود (Hall, 1959; Altman, 1975).

محرمیت

واژه محرمیت از ریشه عربی (حَرَمَ) در لغت‌نامه دهخدا، به شکل چنین تعبیر شده است: محرمیت [مَرَمِ ی] (ع مص جعلی، اِمْص) محرم بودن، محرمی، رازداری، خویشی. و در معنی محرم آمده است: محرم، (مَرَمَ) (ع، ص، ا) ناشایست، حرام، کسی که اذن دخول در حرم و خانه شخصی را دارد، خویشاوند، خویش، آشنا، اهل سر و آن که در نزد وی بتوان راز را به ودیعه گذاشت. محرم شدن: رازدار شدن، معتمد کسی گشتن در حفظ اسرار. نامحرم: بیگانه، ناموافق و نامعتمد.

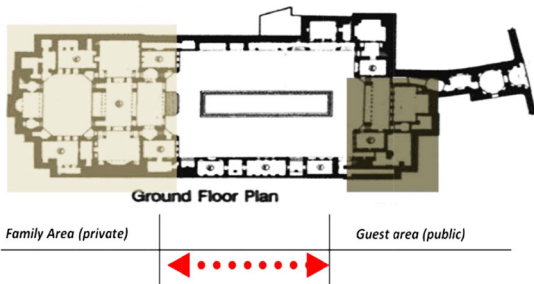
حریم: پناهگاه، خانه شخص و اطراف آن که از تعرض دیگران در پناه است.

در فرهنگ فارسی دکتر محمد معین، واژه محرمیت به معنای مَحَرَم بودن تعبیر شده است و در معنای مَحَرَم نیز آمده است: ۱- ناشایست، حرام، ۲- خویشاوندی نزدیک که نکاح او روا نباشد، ۳- زن، زوجه، ۴- خویش، خویشاوند، ۵- آشنا، ۶- واقف کار، ۷- مقرب، ندیم.

مفاهیم زیر نیز از جمله مفاهیم مرتبط هستند که در فهم کلمه محرمیت و در تعریف بهتر آن به ما کمک می‌کنند (بدیعی، ۱۳۸۱):

تصویر شماره ۲: تضاد بین بیرون و درون، درون گرایی شرایط مادی و معنوی را برای استفاده کننده به منظور حصول محرمیت در فرهنگ های اسلامی فراهم می کند. بیرجند، ایران، مأخذ: نگارندگان

تصویر شماره ۳: نحوه حفظ محرمیت در معماری سنتی ایران، جداسازی فضای بیرون و درون با عنصری میانی به نام هشتی در خانه های سنتی حیاط مرکزی نقش جدا کننده فضای خصوصی از فضای عمومی را بر عهده داشته، مأخذ: Shabani, Mohd Tahir, Shabankareh, Arjmandi, Mazaheri, 2011

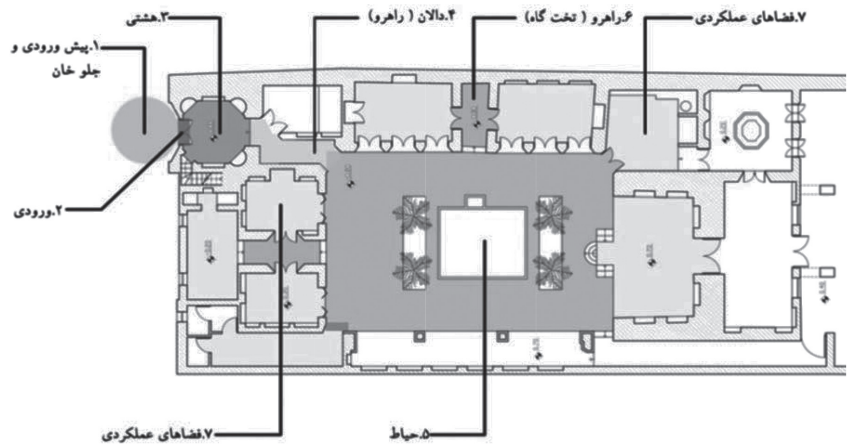
تصویر شماره ۲: دو نوع کوبه روی درهای سنتی ایران، تفکیک حریم، سداهای متفاوت ایجاد شده صاحب خانه را مرد یا زن بودن مهمان مطلع می کند. بوشهر، مأخذ: نگارندگان

اصل سلسله مراتب در معماری سنتی ما، در حوزه های مختلف در معماری و شهرسازی همانند سلسله مراتب فضایی و سلسله مراتب عملکردی عبوری محله ای و منطقه ای همواره دیده شده است (اردلان و بختیار، ۱۳۸۰).

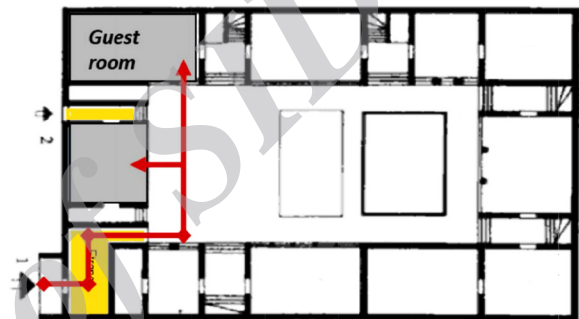
در شهرسازی بحث حریم شهر و محله بندی ها از اصول اساسی به شمار می رود. کهن دژ، شارستان و رض، در میان بارو به عنوان حفاظت کننده در برابر تهاجمات از ارکان شکل گیری شهرهای ایران باستان بوده اند، ولی مسأله بیش تر متوجه امنیت و حریم بندی های سیاسی، اجتماعی و طبقاتی جامعه آن دوران و عوامل اقلیمی بوده است (سیفیان و محمودی، ۱۳۸۶). در ساختار فضایی معماری ابنیه نیز می توان سلسله مراتب نظام فضایی را در مقیاسی کوچک تر مشاهده کرد. وجود سلسله مراتب هفت مرتبه ای ورود به خانه، جلو خان، پیش ورودی، ورودی، هشتی، دالان، حیاط و راهرو و سپس سایر فضاهای عملکردی در پیوند با حیاط، الگویی کم و بیش مشابه در تمامی ابنیه سنتی ایرانی است که وجود این سلسله مراتب نشانگر تجسم یافتن محرمیت به گونه ای نمادین در کالبد بنا است (تصاویر شماره ۵ و ۴).

دکتر پیرنیا در کتاب معماری اسلامی ایران به این نکته اشاره کرده است که در کاوش های انجام شده از ۶۰۰۰ سال قبل در ایران، خانه هایی یافت شده که می توان در آن ها درون گرایی در طرح خانه ها را مشاهده کرد. در خانه هایی که بعدها ساخته شده اند نیز ساکنان احساس ناراحتی نمی کرده اند. «اندرون خانه جایی بود که زن یا بچه زندگی می کردند و طوری ساخته می شدند که زن خانه بتواند به راحتی کار کند و کسی او را نبیند» (پیرنیا، ۱۳۸۷: ۱۵۴). «در خانه های بزرگتر زندگی خصوصی و عمومی به طرز زیبا بوسیله اندام هایی چون اندرونی، بیرونی، حیاط، راهرو، هشتی و... از هم جدا می شوند» (پیشین: ۱۵۸) (تصویر شماره ۳). درون گرایی یکی از ابزارهایی است که محرمیت را در فضاها به وجود می آورد. پیرنیا در جایی دیگر زبان به انتقاد می گشاید و نسبت به فضاهای معماری امروز و توجه نکردن به مسأله محرمیت در آن ها مخالفت خود را ابراز می کند: «اما در خانه هایی که امروزه ساخته می شوند و در اغلب آپارتمان ها، مهمان از وسط اتاق می گذرد. خانم خانه برای رفتن به آشپزخانه باید از وسط مهمان ها گذر کند...» (پیشین: ۱۵۴).

سلسله مراتب نیز به عنوان یکی از اصول اساسی حاکم بر هستی از مواردی است که تأثیر بسیاری در شکل گیری محرمیت در کالبد معماری و شهرسازی سنتی داشته است. سلسله مراتب یکی از اصول حاکم بر مجموعه ها و اجزای پدید آمده و کاربرد

تصویر شماره ۴: سلسه مراتب ورود به بنایی از قشر متوسط در ایران و ارتباط آن با مفهوم حریمیت در این فرهنگ، خانه کلاهدوز، تفت، یزد، مأخذ: Shabani, Mohd Tahir, Shabankareh, Arjmandi, Mazaheri, 2011

تصویر شماره ۵: پلان یک خانه سنتی ایرانی، نزدیکی مهمان‌خانه به ورودی بر اساس مفهوم حریمیت

مأخذ:

Shabani, Mohd Tahir, Shabankareh, Arjmandi, Mazaheri, 2011

۴. حریمیت در معماری و شهرسازی غرب

در معماری و شهرسازی غرب حریمیت آن‌چنان که در معماری ایرانی - اسلامی دارای عمق و بعدی وسیع است، مورد توجه قرار نگرفته است. نبود معادلی دقیق برای این مفهوم در زبان لاتین نشان‌دهنده این موضوع است. اما این موضوع اثباتی بر نداشتن این مفهوم در فرهنگ غرب نیست. تحقیقات نشان می‌دهد که در فرهنگ غربی، واژه "privacy" دربردارنده معنای خلوت و حریمیت به‌طور همزمان است. این نکته به‌طرز ظریفی قابل دریافت است. آن‌ها هرگاه در تحقیقات‌شان از واژه "privacy" استفاده کرده‌اند، آن را به فرد یا گروهی از افراد نسبت داده‌اند. بر اساس تعاریف پیشین، خلوت در مورد فرد و میزان ارتباط او با دیگران و حریمیت در مورد گروهی از افراد دارای ارتباط بخصوصی با یکدیگر، با سایر افراد تعریف شده است. آن‌جایی که چرمایف و الکساندر نگرانی‌شان را از ورود تلویزیون - به‌عنوان رسانه‌ای مدرن - به خانه، و به‌عنوان عامل به‌هم زدن خلوت ساکنان آن مطرح کرده‌اند، منظورشان به‌هم خوردن خلوت و حریم‌ها در فضای خانه است (تصویر شماره ۶).

تصویر شماره ۶: تلویزیون و رسانه ابزار مدرنی که در بدو ورود به خانه و محل زندگی انسان‌ها نگرانی نظریه‌پردازان علوم رفتاری از برهم خوردن حریم و فضای خصوصی خانواده را برانگیخته بود، مأخذ: Shabani, Mohd Tahir, Shabankareh, Arjmandi, Mazaheri, 2011

شاید بتوانیم واژه لاتین intimacy به معنای صمیمیت و نزدیکی را به‌عنوان معادلی برای آن به کار ببریم، اما نمی‌توانیم ادعا کنیم که حریمیت در فرهنگ و معماری آن‌ها اصلاً معنا نمی‌یابد؛ بلکه مفهومی است که به گونه‌ای کم‌رنگ‌تر و با منظوری

دیگر مطرح است. موضوع محرمیت در معماری و شهرسازی مغرب زمین بیش تر در قالب امنیت و حقوق خصوصی مورد توجه قرار گرفته است و کاربرد آن را می توان در بسیاری از دستورالعمل ها و راهنماهای شهری آن ها مشاهده کرد. ایروین آلمن رفتار قلمروپایی^۴ را که سازوکاری است برای تنظیم حریم بین خود و دیگران معرفی می کند (لنگ، ۱۳۸۸). از بررسی این مفهوم از زبان او می توان فهمید که رفتار مورد نظر، شباهت زیادی به رفتار انسان ها در فرهنگ شرق در حفظ حریم و ایجاد محرمیت دارد. محرمیت به خصوص تا پیش از دوره مدرن و حتی در بعضی از بناهای دوره مدرن با عملکردگرایی خاص خود مشاهده می شود، ولی در معماری معاصر غرب و با ظهور سبک های نو از جمله دیکانستراکشن و فولدینگ با حذف سلسله مراتب و با هدف شکل دهی سیالیت فضایی این مقوله تا حدود زیادی کمرنگ شده است (سیفیان و محمودی، ۱۳۸۶). این مسأله در معماری سال های اخیر ایران که با تقلید صرف از معماری هم دوره خود در مغرب زمین و بدون توجه به مبانی نظری در پس آن، هویت و ماهیت خود را از دست داده، به وضوح دیده می شود که البته به دلیل بی توجهی و کوتاهی جامعه معماران و طراحان به وقوع پیوسته است. به هر حال محرمیت هم چنان به عنوان اصلی ثابت و پایدار در میان مردم ایران به حیات خود ادامه می دهد (تصویر شماره ۷).

تصویر شماره ۷: قلمروپایی و ایجاد حریم یک خانواده ایرانی در فضای باز و حین تفریح، بر اساس ویژگی های فرهنگی حوزه یزد. تفت، یزد، مأخذ: نگارندگان

خلوت و محرمیت در متون تاریخی و ادبی

تا کنون از بررسی معنای لغوی این دو واژه دریافتیم که این دو مفهوم با هم تفاوت دارند. آنچه از متون تاریخی و ادبی فرهنگ ایران قابل برداشت است، نشانگر تفاوت بین این دو مفهوم است. در زیر نمونه هایی از کاربرد این دو لغت را می بینیم^۵:

خلوت

«دوش در صحرای خلوت گوی تنهایی زدم/خیمه بر بالای منظوران بالایی زدم» (سعدی).
 «یکی درخت گل اندر فضای خلوت ماست/که سروهای چمن پیش قامتش پستند» (سعدی).
 «ما در خلوت به روی خلق بیستیم/از همه باز آمدیم و با تو نشستیم» (سعدی).

«هر که خلوت گزید راحت دید/خلوت آمد مراد را چو کلید» (سنایی).

«جان فشان از خنده ی جان پرورت/زاهد خلوت نشین رسوا خوش است» (عطار).

«هست گنجی از دو عالم مانده پنهان تا ابد/جای او جز کنج خلوت خانه ی اسرار نیست» (عطار).

«این سینه را چون غار دان/خلوت گاه آن یار دان» (مولوی).

«سودای تنهایی میز/در خانه خلوت مخز...» (مولوی).

«...چه باشدای صبا گر این غزل را/به خلوتخانه سلطان فرستی» (مولوی).

«اندر خلوت به هوی هویی/در جمعیت به های هایی» (مولوی).
 هم چنین نمونه هایی از خلوت در معماری ایران موجود است؛ مانند: خلوت کریمخانی، حیاط خلوت و... ن چه امروزه به آن «دربار» گفته می شود، در قدیم به آن «خلوت» و به کارکنان آن، عمه خلوت و به رئیس آن ها ریش سفید خلوت می گفتند^۶.

محرمیت

«... و این سر از آن هاست که جز دو سر و چهار گوش را شایانی محرمیت آن نیست» (کلیله و دمنه).

«و اگر در این شرایط شبیهتی ثابت شود البته نشاید که در معرض محرمیت افتد، و در اسرار ملک مجال مداخلت یابد، که از آن خلل ها زاید و اثر آن بمدت پیدا آمد،» (کلیله و دمنه).

«عقل مرد را به هشت خصلت بتوان شناخت... چهارم موضع شناختن راز و وقوف بر محرمیت دوستان به محرم شود...» (کلیله و دمنه).

«آن کس است اهل بشارت که اشارت داند نکته ها هست بسی محرم اسرار کجاست» (حافظ).

«رازی که بر غیر نگفتیم و نگوییم/با دوست بگوییم که او محرم راز است» (حافظ).

«ز سر غیب کس آگاه نیست قصه مخوان/کدام محرم دل ره در این حرم دارد» (حافظ).

«تا نگریدی آشنا زین پرده رمزی نشنوی/گوش نامحرم نباشد جای پیغام سروش» (حافظ).

«ما محرمان خلوت انسیم غم مخور/با یار آشنا سخن آشنا بگو» (حافظ).

«مشکن دلم که حقه راز نهان توست/ترسم که راز در کف نامحرم او افتد» (سعدی).

«به دست خودت چشم و ابرو نگاشت/که محرم به اغیار نتوان گذاشت» (سعدی).

«کسی در حرم عشق تو محرم نشود/هر براهیم به درگاه تو ادهم نشود» (سعدی).

«...حجاب دیده ی نامحرمان زیادت باد» (سنایی).

«چون تویی محرم مرا در هر دو کون/خلق عالم جمله نامحرم به است» (عطار).

«روز و شب در چرخ سرگردان بماند/چون ندید اندر دو عالم محرمی» (عطار).

جدول شماره ۱: تفاوت ماهوی خلوت و محرمیت

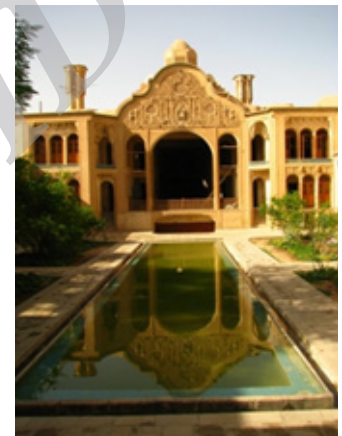
خلوت	خلوت
انزوا و تنهایی	انزوا و تنهایی
ماهیت مادی	ماهیت مادی
خصوصیتی فضایی	خصوصیتی فضایی

این تفاوت را می‌توان در مثال‌هایی از معماری نیز مشاهده کرد؛ به‌عنوان مثال محرمیت در تمام فضاهای خانه‌های سنتی ایران به کمک سلسله مراتب، درون‌گرایی و چیدمان مناسب اندام‌ها در کنار هم حاصل می‌شود، اما هر کدام از فضاها به تناسب نیازشان از میزان معینی خلوت بهره می‌برد (تصویر شماره ۶). بسیاری از فضاهای خلق شده به سبک مدرن و پس از آن فضاهایی خلوت فاقد محرمیت هستند (تصویر شماره ۷).

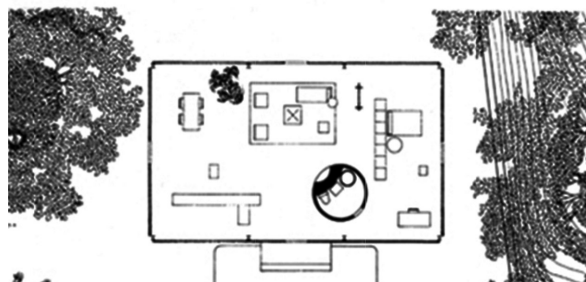
«هم آدم و آن دم تویی هم عیسی و مریم تویی / هم راز و هم محرم تویی چیزی بده درویش را» (مولوی).

«دارد خدا خوش عالمی منگر در این عالم دمی / جز حق نباشد محرمش کالصبرِ مِفْتَاحِ الْفَرَجِ» (مولوی).

محرم به فردی اطلاق می‌شود که در حریم فردی راه می‌یابد و هم‌راز او می‌شود. در بیش‌تر موارد وقتی صحبت از محرم می‌شود، سخن از وجود یک راز و نامحرمانی نیز به میان می‌آید. بنابراین، محرمیت خویشی و نزدیکی را به‌همراه می‌آورد، اما خلوت تنهایی را در بطن خود دارد. در سطور بالا هرچا واژه خلوت به کار رفته، نوعی تصویرسازی مکانی ایجاد شده و پای توصیفی مادی به میان آمده است؛ به‌عنوان مثال: خلوت خانه، کنج خلوت، خلوت‌گه، فضای خلوت و صحرای خلوت. بنابراین، خلوت خصوصی فضایی دارد و دارای بعدی فیزیکی و مادی است؛ برخلاف محرمیت که نشانگر خصوصیته انسانی است و بعدی غیر فیزیکی و معنوی دارد.

تصویر شماره ۶: اندام‌های سازنده خانه‌های سنتی ایران، حیاط اندرونی، دالان و هشتی، حیاط بیرونی و... با قرارگیری در کنار هم تأمین‌کننده محرمیت در فضای خانه هستند. هر کدام از این فضاها دارای میزان مشخصی از خلوت هستند. خانه بروجردی‌ها، کاشان، مأخذ: نگارندگان

تصویر شماره ۷: نمونه‌هایی از خانه‌های مدرن که فضاهای خلوتی هستند، اما محرمیت ندارند. خانه فارنزورث اثر میس وندر روهه و خانه شیشه‌ای اثر فیلیپ جانسون. مأخذ: www.noandishaan.com، www.architakes.com، www.e-architect.co.uk

مقایسه مفاهیم خلوت و محرمیت

آنچه محرمیت را از خلوت متمایز می‌سازد حرمت و ارزشی است که در محرمیت وجود دارد و فرد را به دفاع از آن در مقابل بیگانگان ترغیب می‌کند. محرمیت در هر بستر فرهنگی مقداری معین دارد که توسط عقاید باورها و به بیانی دیگر «عرف» تعیین می‌شود. اما خلوت مفهومی نسبی و متغیر دارد و افراد در برخی زمان‌ها به خلوت اندک و در برخی زمان‌ها به خلوت بیش‌تری نیاز دارند. خلوت مفهومی فیزیکی است که در صورت وجود امنیت فیزیکی، شنیداری و بصری تأمین می‌شود، اما محرمیت فارغ از این موارد، بیش‌تر با امنیت روانی در ارتباط است. محرمیت در مورد عده‌ای از افراد معنا می‌یابد که ارتباط خاصی بین‌شان برقرار است؛ مانند افراد خانواده. ولی خلوت تنهایی و جلوگیری از ورود مزاحمان است، حتی با وجود محرمیت موجود میان افراد خانواده ممکن است فرد در لحظاتی نیاز به تنها بودن و دوری از افراد خانواده را احساس کند. محرمیت بیش‌تر ریشه‌ای شرقی دارد و با حجاب و پوشیدگی، مخفی کردن و پوشاندن محبوب همراه است و از لحاظ معنایی با تقوا، پرهیزکاری، پاکدامنی، غیرت و عفت که از خصیصه‌های انسان شرقی است، قرابت دارد. اما خلوت مفهومی همه‌گیر است و در مورد همه انسان‌ها با درجاتی مختلف کاربرد دارد. جدول زیر که برای مقایسه‌ی بهتر ویژگی‌های این دو واژه تهیه شده، بصورت خلاصه در بر دارنده‌ی تفاوت‌های معنایی و کاربردی این دو لغت است.

جدول شماره ۲: مقایسه تفاوت‌های معنایی و کاربردی مفهوم خلوت و محرمیت

خلوت	محرمیت
در بیان رابطه حدافل یک فرد با دیگران مطرح می‌شود	در بیان رابطه بین حدافل دو نفر با دیگران مطرح می‌شود
فرد در هر شرایطی برای رسیدن به میزان مطلوب آن تلاش می‌کند	افراد برای حفظ و صیانت آن در مقابل نفوذ نامحرمان مبارزه می‌کنند
در لحظه و مکان و بر اساس معیارهای شخصی، نیازها و شرایط موجود تعریف می‌شود	وابسته به فرهنگ و عرف است و بی‌نیاز از زمان و مکان تعریف می‌شود
موضوعی است نسبی و وابسته به تعداد زیادی متغیر است	به میزان کم‌تری نسبی است و عرف و عقاید دینی متغیرهای اصلی آن هستند
دارای ثبات کمتری است	دارای ثبات بیش‌تری است
حرمت و قداست ندارد	دارای حرمت، ارزش و قداست است
سلسله مراتب و درون‌گرایی الزاماً سازوکارهای ایجادکننده آن نیستند	سلسله مراتب و درون‌گرایی در ایجاد آن نقشی اساسی و تعیین‌کننده دارند
ایجادکننده تنهایی است	ایجادکننده‌ی خویشی و نزدیکی است
تحت تأثیر الگوهای شخصی و محیطی است	تحت تأثیر الگوهای هنجاری و عرفی است
با مفاهیمی چون تنهایی، انزوا و گوشه‌نشینی قرابت معنایی دارد	با مفاهیمی چون حجاب، پوشیدگی، پرهیزگاری و غیرت قرابت معنایی دارد
خصوصیتی فضایی دارد	خصوصیتی انسانی دارد
بعدی فیزیکی و مادی دارد	بعدی غیر فیزیکی و معنوی دارد

همان‌گونه که از جدول شماره ۲ بر می‌آید، خلوت و محرمیت دو مفهوم مجزا و دارای کاربردهای متفاوت از یکدیگر هستند، که گرچه وجوه اشتراکی نیز دارند، اما در مجموع، خلوت بر ابعاد کاملاً خصوصی زندگی فرد و محرمیت بر رابطه مجموعه‌ای از افراد دارای ارتباطی خاص، با دیگران دلالت دارند. میزان بهینه خلوت به دلیل مؤثر بودن عوامل شخصی و سایر متغیرها، دامنه تغییرات بزرگ‌تری در افراد مختلف دارد، اما محرمیت که عموماً با عرف تعیین می‌شود در هر بستر فرهنگی مقدار مشخص‌تری دارد؛ گرچه افراد می‌توانند از آن پیروی کنند و یا نکنند.

نتیجه‌گیری

خلوت و محرمیت با معانی متفاوت‌شان در معماری و شهرسازی ملت‌ها و فرهنگ‌های مختلف به میزانی مورد توجه بوده‌اند. استفاده این دو مفهوم مقارن و پیوسته در کنار هم اتفاقی است که مکرراً در حال وقوع است. این نوشتار نشان داده است که استفاده آن‌ها برای بیان یک مفهوم و به‌طور مشخص به‌عنوان معادل واژه «privacy» نادرست است و می‌تواند باعث اشتباه در فهم و عدم استفاده مفاهیم به شکل درست در معماری و طراحی شهری شود. در معماری ایرانی از گذشته تا کنون شاهد محو تدریجی مفهوم محرمیت در کالبد خانه‌ها و فضاهای زیستی در راه رسیدن به معماری معاصر بوده‌ایم. این اتفاق، تنها یکی از مظاهر دگرگونی و اضمحلال معماری اصیل ایرانی و تبدیل شدن آن به معماری بی‌اصالت است که تحت تأثیر نفوذ ایده غرب آرمانی به کشورهای جهان سومی و کشورهای اسلامی بویژه ایران، برای به سلطه درآوردن فرهنگ ایرانی است. نباید فراموش کنیم همان‌طور که خلوت مفهومی بسیار اساسی در ایجاد تعادل روانی و اجتماعی است، محرمیت نیز مفهومی ریشه‌ای در شخصیت اجتماعی و فرهنگی ماست. ورود فرهنگ غرب و نفوذ آن در فرهنگ اسلامی ایرانی نباید باعث از بین رفتن اصولی که پایه‌های اساسی معماری ایرانی را شکل می‌دهند شود. با آگاهی از این اتفاق باید هوشیار بود و با بازگشت به اصول و ارزش‌های معماری ایرانی راهی برای گریز از این شرایط یافت.

پی‌نوشت‌ها

1. priv-a-cy: [uncountable]
 - the state of being able to be alone, and not seen or heard by other people:
 - the state of being free from public attention
2. Privacy: /'prɪvəsi, 'praɪ-/ noun
 - a state in which one is not observed or disturbed by other people: she returned to the privacy of her own home
 - the state of being free from public attention: a law to restrict newspapers' freedom to invade people's privacy
3. Security
4. Territorial behavior
۵. اشعار و متون ادبی استفاده شده در این مقاله بر گرفته از سایت نیستان است (www.neyestan.com).

16. Shabani, Mohamad Mahdi; Mohd Tahir, Mazlan; Shabankareh, Hoda; Arjmandi, Honey & Mazaheri, Fereshteh(2011) , “Relation of Cultural and Social Attributes in Dwelling, Responding To Privacy in Iranian Traditional House”, **journal of social science and humanities (e-bangi)**, volume 6,number 2, University of Kebangsaan, Malaysia
17. <http://hmt.kasracard.com>
18. <http://www.loghatnaameh.com/>
19. <http://www.ganjoor.net>
20. <http://www.wikipedia.com>
21. <http://paperous.blogfa.com>
22. <http://faridtaak.blogfa.com>

۶. خلوت کریم‌خانی یا جلouxان یکی از بناهای دوران کریم‌خان زند است که در مجموعه کاخ گلستان قرار دارد. گفته می‌شود که ناصرالدین شاه این گوشه از کاخ را بسیار دوست داشته و اغلب در این محل خلوت می‌کرده و قلیان می‌کشیده است.

فهرست منابع و مراجع

۱. اردلان، نادر و بختیار، لاله (۱۳۸۰)، **حس وحدت، سنت عرفانی در معماری ایرانی**، ترجمه حمید شاهرخ، نشر خاک، اصفهان.
۲. آلتمن، ایرون (۱۳۸۲)، **محیط و رفتار اجتماعی: خلوت، فضای شخصی، قلمرو، ازدحام**، ترجمه علی نمازیان، انتشارات دانشگاه شهید بهشتی، تهران.
۳. بدیعی، ناهید (۱۳۸۱)، **جداره‌ها: حریم وصل**، رساله دکتری، دانشگاه تهران.
۴. پیرنیا، محمد کریم (۱۳۸۷)، **آشنایی با معماری اسلامی ایران**، انتشارات سروش دانش، تهران.
۵. چرمایف، سرچ و الکساندر، کریستوفر (۱۳۷۶)، **عرصه‌های زندگی جمعی و زندگی خصوصی: به جانب یک معماری انسانی**، چاپ سوم، ترجمه منوچهر مزینی، مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران، تهران.
۶. دهخدا، علی اکبر (۱۳۷۷)، **لغتنامه دهخدا**، مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران، تهران.
۷. سیفیان، محمد کاظم و محمودی، محمد رضا (۱۳۸۶)، **«محرمت در معماری سنتی ایران»**، نشریه هویت شهر، شماره یک.
۸. لنگ، جان (۱۳۸۸)، **آفرینش نظریه معماری: نقش علوم رفتاری در طراحی محیط**، علیرضا عینی فر، مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران، تهران.
۹. معین، محمد (۱۳۷۱)، **فرهنگ فارسی**، جلد سوم، چاپ هشتم، نشر سپهر، تهران.
۱۰. مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۶۱)، **تفسیر نمونه**، جلد سوم و چهارم، انتشارات دارالکتب الاسلامیه، تهران.
۱۱. هال، ادوارد (۱۳۸۵)، **بعد پنهان**، مترجم: طبیبیان منوچهر، انتشارات دانشگاه تهران.
12. Altman, Irwin (1975), **The environment and social behavior:**
13. Hall, Edward T.(1959), **the silent language**, Doubleday and Com, New York .
14. Moor. Gary T. (1979), **Architecture and human behavior: the place of environment-behavior studies in architecture**, Wisconsin architecture, Sydney university, Sydney
15. **Privacy, personal space, territory, crowding** (1975), Brooks/Cole Pub. Co Monterey, Calif.